

Η ΕΞΕΛΙΞΙΣ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΝ ΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΕΩΣ

Υπό τοῦ κ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Π. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς Ἀνωτάτης Βιομηχανικῆς Σχολῆς, Ὑφυπουργοῦ Συντονισμοῦ

ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

C. Clark, *The economics of 1960*, London 1942. Ἄ. Παπανδρέου, Ἡ πορεία τῆς οἰκονομικῆς σκέψεως, Ἀθήναι 1960. F. Perroux, *Histoire des doctrines économiques contemporaines*, Paris 1947. S. Harris, *The new economics*, Dolson 1949. J. Schumpeter, *History of economic analysis*, New York 1954. E. Roll, *A history of economic thought*, Faber 1955. S. Kuznets, *Equilibrium economics and business cycles theory*, εἰς *Ec. Change*, New York 1953. G. Demaria, *Materiali per una logica del movimento economico*, τόμ. I, Milano 1953. A. G. Pigou, *Alfredo Marshall e il pensiero economico d'oggi*, *Moneta e credito*, 1954 2 τριμ. M. Fanno, *Le teorie delle fluttuazioni economiche*. G. Economisti (Στατ. Ὀκτ. 1952). B. Higgins, *Interactions of cycles and trends*. *Ec. J.* (Δικ. 1955). A. Smithies, *Economic fluctuations and growth*, *Econometrica* (Ἰαν. 1957). M. Abramovitz, *Economics of growth*, εἰς *σουλ. A survey of contemporary economics*, τόμ. 2 (Illinois 1952). N. Kaldor, *The relation of economic growth and cyclical fluctuation*. *Ec. J.* (Μαρτ. 1954). M. Kalecki, *Theory of economic dynamics*, London 1954). F. Vito, *Lo stato presente della teoria dello sviluppo economico e della teoria delle aree arretrate* εἰς *συλλογὴν 1 problemi dello sviluppo economico*, Milano 1956. B. Harrod, *Towards a dynamic theory*, *Economica* 1949 (Μάιος). T. Haavelmo, *A study in the theory of economic revolution*, Amsterdam 1951. G. Dommer, *Essays in the theory of economic growth*, Oxford 1957. E. Lundberg, *Studies in the theory of economic expansion*, 1937. W. Weber, *Wirtschaftswissenschaft von heute*, 1953.

NOVA TERRA ?

Ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις, ὡς ἀντικείμενον τῆς θεωρητικῆς καὶ τῆς ἐφηρμοσμένης οἰκονομικῆς, ἀποτελεῖ σχετικῶς νέον πεδῖον ἐνδιαφέροντος τῆς οἰκονομικῆς σκέψεως. Τὰ ἐγχειρίδια τῆς θεωρητικῆς οἰκονομικῆς ἐξηγτοῦντο κατὰ κανόνα μέχρι πρό τινοσ διὰ τοῦ κεφαλαίου περὶ οἰκονομικῶν διακυμάνσεων. Ἦδη ὡς τελευταῖον κεφάλαιον ἀρχίζει βαθμηδὸν νὰ προστίθεται ἡ οἰκονομικὴ τῆς ἀναπτύξεως, ἔχουσα ὡς ἀντικείμενον τὴν διερεύνησιν τῶν ὄρων καὶ τῆς διαδικασίας τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως.

Μολονότι ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις διὰ τὴν κλασσικὴν οἰκονομικὴν θεωρίαν

καὶ ἰδίᾳ διὰ τὸν A. Smith, τὸν T. Malthus, τὸν J. S. Mill καὶ τὸν K. Marx, ἦτο κατ' οὐσίαν τὸ μοναδικὸν σχεδὸν γνωσιολογικὸν ἀντικείμενον τῆς ἐπιστήμης, τῆς «πολιτικῆς οἰκονομίας» ἐν τῇ κυριολεξίᾳ, ἡ σύγχρονος οἰκονομικὴ σκέψις συνειδητοποιεῖ ἐκ νέου τὴν προβληματικὴν αὐτὴν καὶ ἐπανευρίσκει τὸ ἀπολεσθὲν τοῦτο ἀντικείμενον τῆς μόλις μετὰ τὸν δεῦτερον παγκόσμιον πόλεμον. Τοιοῦτοτρόπως δίδεται σήμερον ἡ ἐντύπωσις, ὅτι εὕρισκόμεθα ἐνώπιον μιᾶς nova terra τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης, ἡ ὁποία ὅμως εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν εἶναι εἰ μὴ ἡ γῆ τῶν πατέρων τῆς οἰκονομικῆς θεωρίας, ἐρευνωμένη νῦν με ἐκσυγχρονισμένον καὶ ἐν πολλοῖς διάφορον μεθοδολογικὸν ἐξοπλισμόν. Χαρακτηριστικὸν τοῦ νεο-αποκτηθέντος κλάδου τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης εἶναι ἡ ἀπουσία εἰσέτι σώματος δεσποζόντων δογμάτων καὶ ἡ ἔλλειψις ὀργανικῆς ἐνότητος, μὴ ἐπιτρεπούσης νὰ ὀμιλῆ τις περὶ «θεωρίας τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως». Τοῦτο ἐξηγεῖται ἐν τινι μέτρῳ ἐκ τῆς σχετικῆς νεότητος τοῦ κλάδου. Ὑποστηρίζεται ἐν τούτοις ὑπὸ τινων, οὐχὶ ἄνευ βασιμότητος, ὅτι ἡ ἔλλειψις αὕτη θὰ ἔδει μᾶλλον νὰ ἀποδοθῆ εἰς τὴν ἀντικειμενικὴν ἀδυναμίαν διαμορφώσεως γενικῆς ἢ ἔστω καὶ εἰδικῆς θεωρίας περὶ ἀναπτύξεως. Ἐφ' ὅσον θὰ ἠλήθευεν ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος, θὰ ἦτο ἄξιον παρατηρήσεως ὅτι μετὰ τὴν οἰκονομικὴν τῆς ἀναπτύξεως συμβαίνει τοῦτο τὸ παράδοξον: Εὐθὺς ὡς καθίστατο δυνατὴ ἡ σύλληψις τοῦ ἀντικειμένου τῆς καὶ ἔββαιούτο ἡ ἀνάγκη τῆς ὑπάρξεώς της, διεπιστοῦτο ταυτοχρόνως καὶ ἡ ἀδυναμία θεμελιώσεως γενικῆς ἢ εἰδικῆς περὶ αὐτῆς θεωρίας. Εἰς τὸν χρόνον ὀφείλει ἡ οἰκονομικὴ τῆς ἀναπτύξεως τὴν ἀνακάλυψίν της καὶ ὁ χρόνος θεωρεῖται ἡ ἀδυναμία της. Πράγματι, ἡ σύλληψις τοῦ ἀντικειμένου τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως κατέστη δυνατὴ μόνον διὰ τῆς ἐντάξεως τοῦ χρόνου καὶ τοῦ χώρου ὡς οὐσιωδῶν κατηγοριῶν τῆς οἰκονομικῆς σκέψεως. Ἄλλ' ἄκριβῶς τὴν στιγμὴν καθ' ἣν ὁ χρόνος καὶ ὁ χώρος συνεφιλοῦντο μετὰ τὴν οἰκονομικὴν σκέψιν, τὸ ὄνειρον τῆς γενικῆς θεωρίας περὶ ἀναπτύξεως ἐκινδύνευε νὰ διαλυθῆ, διὰ τὸν ἐξῆς λόγον: Ἡ οἰκονομικὴ τῆς ἀναπτύξεως ἀναφέρεται εἰς τὴν παρακολούθησιν μιᾶς μακροχρονίου διαδικασίας, τῆς ὁποίας ἀναζητεῖ τοὺς νόμους. Ὑφίσταται ὅμως ἐξ ἀντικειμένου ἀδυναμία μακροχρονίου προβλέψεως τῆς συμπεριφορᾶς ὠρισμένων οὐσιωδῶν συντελεστῶν ἢ καὶ θεσμῶν ἐν τῇ διαδικασίᾳ ταύτῃ. Οὕτως ὅμως ἀποβαίνει ἄνευ σημασίας μία γενικὴ θεωρία, διεκδικούσα μὲν γενικὴν καὶ ἄνευ ὀρίων ἐφαρμογὴν, μὴ δυναμένη ὅμως, λόγω ἀβεβαιότητος, νὰ διασφαλίσῃ ἐν τῇ πράξει τὸ γενικὸν κῦρος. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ἡ ἀδυναμία ἀναγωγῆς τῶν συνδεομένων μετὰ τὸν χώρον προσδιοριστικῶν στοιχείων τῆς ἀναπτύξεως εἰς ἐνιαίους κοινούς συντελεστάς, ὁμοιομόρφου βαρύτητος καὶ ἀποτελεσματικότητος, ἀποκλειστικῶς ἐκφράζοντας τὴν ἀνάπτυξιν, περιορίζουν τὴν γενικότητα τῆς ἐφαρμογῆς τῆς θεωρίας καὶ χαρακτηρίζουν ταύτην ὡς πάσχουσαν ἀπὸ ὑπέρμετρον ἀφαίρεσιν.

Ἐν τούτοις, παρὰ τὰς ἀνωτέρω δυσχερείας, ἡ περὶ τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν φιλολογία ὀγκοῦται συνεχῶς, ἡ δὲ περὶ τὸν κλάδον τοῦτον ἐνασχόλησις ἀποβαίνει ὀσημέραι τὸ «ἀριστοκρατικόν» πεδίον τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης, ὥστε νὰ προκαλοῦνται ἐνίοτε καὶ ἀντιδράσεις ἐκ μέρους πολλῶν οἰκονομολόγων, μὴ δισταζόντων νὰ ὀμιλοῦν, οὐχὶ ἀδίκως, περὶ «ἀναπτυξιολογίας» (growth-

manship), κατά τὸν χαρακτηριστικὸν νεολογισμόν τοῦ Nixon ἢ περὶ τοῦ «μύθου τῆς ἀναπτύξεως» κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Colin Clark.

Η ΗΘΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΚΛΑΣΣΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΣΥΓΧΡΟΝΩΝ

Ἡ ἱστορία τῶν οἰκονομικῶν θεωριῶν καὶ δογμάτων εἶναι οὐσιαστικῶς ἡ ἱστορία τῆς ἐξελίξεως τῆς οἰκονομικῆς πραγματικότητος, τῆς ὁποίας αἱ θεωρίαι αὗται ἐπεδίωκον νὰ γίνουσι ἡ συνειδησις καὶ ἡ αὐτογνωσία. Ἡ ἐξέλιξις τῆς οἰκονομικῆς πραγματικότητος ὤθει ἐκάστοτε εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν τῆς ἐπικαιρότητος καὶ τοῦ ἐνδιαφέροντος ὠρισμένον πρόβλημα, ἡ ἐπίλυσις τοῦ ὁποίου προεβάλλετο ὡς αἴτημα τῆς ἐποχῆς. Ἡ οἰκονομικὴ ἐπιστήμη, διατηροῦσα πάντοτε καὶ τελειοποιούσα τὸν ἐκ προγενεστέρων κατακτήσεων μεθοδολογικόν της ἐξοπλισμόν, συνεκέντρωνε τὸ ἐνδιαφέρον της εἰς τὴν προβαλλομένην νέαν πραγματικότητα, διευρύνουσα βαθμηδὸν καὶ ὀλοκληροῦσα τὸ πεδίον τῆς ἐρεύνης της. Ἡ σύγχρονος πραγματικότης, προβάλλουσα ὡς ἱστορικὴν ἐπιταγὴν, ὡς αἴτημα τῆς ἐποχῆς τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν, εἴλκυσε τὴν προσοχὴν τῶν ἐρευνητῶν καὶ ἐπέβαλεν ἀποφασιστικῶς τὴν προτεραιότητα εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ νέου ἀντικείμενου, τὸ ὅποιον, ὄχι μόνον καθίσταται θέμα εἰδικῶν μονογραφιῶν, ἀλλὰ καὶ εἰσάγεται διὰ πρώτην φοράν, καίτοι μετὰ τινος ἀκόμῃ ἀτολμίας, ὡς ἰδιαιτέρον κεφάλαιον εἰς τὸ σῶμα τῆς θεωρητικῆς οἰκονομικῆς. Κατὰ τὸν ἴδιον ἀκριβῶς τρόπον ἐνομιμοποιήθη παλαιότερον καὶ ἐνετάχθη εἰς τὴν θεωρητικὴν οἰκονομικὴν ἢ θεωρίαν τῶν οἰκονομικῶν διακυμάνσεων καὶ ἡ θεωρία τῆς πλήρους ἀπασχολήσεως. Τὸ γεγονός ὅτι καὶ κατὰ τὴν περίοδον τῆς κλασσικῆς πολιτικῆς οἰκονομίας προέχον ἀντικείμενον τῆς ἐνασχολήσεως ἦτο ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις, δὲν εἶναι παράδοξον. Ἡ περίοδος τῆς κλασσικῆς πολιτικῆς οἰκονομίας ἐμφανίζει πολλαπλᾶς ἀναλογίας πρὸς τὴν σημερινὴν πραγματικότητα, ἰδίᾳ ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀπότομον διεύρυνσιν τῆς ἀγορᾶς συνεπείᾳ τῆς τεχνικῆς προόδου, τὴν ἐπιτάχυνσιν τῆς κεφαλαιακῆς συσσωρεύσεως, τὴν ἐπέκτασιν τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ ἐσωτερικοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας, τὴν ἐμφάνισιν νέων ἀξιοποιησίμων πόρων κλπ. Πρὸ παντὸς ὅμως τὸ κοινὸν συνίσταται εἰς τὸ ὅτι καὶ αἱ δύο ἐποχαὶ ἐμπνέονται ἀπὸ τὴν αὐτὴν ἠθικὴν φιλοσοφίαν καὶ ἐπιδιώκουν νὰ διαποτίσουσιν τὴν οἰκονομικὴν πολιτικὴν μὲ τὰς αὐτὰς ἠθικοφιλοσοφικὰς ἀρχάς. Ἀπὸ τὴν ἄποψιν αὐτὴν δὲν ὑπῆρξε καθόλου τυχαῖον τὸ γεγονός ὅτι ὁ Adam Smith ἀφωρμήθη ἀπὸ τὴν ἠθικὴν φιλοσοφίαν διὰ νὰ χωρήσῃ εἰς τὴν διερεύνησιν τῶν οἰκονομικῶν νόμων τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ πλοῦτου τῶν ἐθνῶν, καθ' ὃν ἀκριβῶς τρόπον σήμερον οἱ οἰκονομολόγοι, καταπεπονημένοι ἀπὸ τὴν καθαρὰν οἰκονομικὴν θεωρίαν ἢ ἴσως καὶ ἀπογοητευμένοι ἀπὸ τὰς δυνατότητας ταύτης, εἰσχωροῦν βαθμιαίως εἰς τὸ πεδίον τῆς κοινωνιολογίας καὶ φιλοσοφίας, ἀναζητοῦντες τρόπους ὀργανικῆς συνδέσεως τῶν κλάδων τούτων καὶ κοινῆς πειθαρχίας αὐτῶν εἰς τὸ πλαίσιον τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν.

ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΓΕΝΕΣΕΩΣ

Εἰς τὴν ὑπὸ τὴν σύγχρονον μορφήν γένεσιν τοῦ νέου τούτου κλάδου τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης ἦτο ἀπαραίτητον νὰ συντρέξουσιν ὑποκειμενικοὶ καὶ ἀντι-

κειμενικοί παράγοντες. Ὑποκειμενικοί, ἀναγόμενοι εἰς τὸ γνωρίζον ὑποκείμενον καὶ τὰς μεταβολὰς καὶ τελειοποιήσεις τοῦ ἐννοιολογικοῦ καὶ μεθοδολογικοῦ τοῦ ἐξοπλισμοῦ, ἀντικειμενικοί, ἀναγόμενοι εἰς τὴν δημιουργίαν τῆς νέας κοινωνικο-οικονομικῆς πραγματικότητος.

1. Ὑποκειμενικοί παράγοντες

Ἀπὸ ἀπόψεως ὑποκειμενικῆς, ἤτοι μεταβολῆς τῆς στάσεως τῶν ἐρευνητῶν καὶ διαμορφώσεως τοῦ προσφόρου ἐννοιολογικοῦ καὶ μεθοδολογικοῦ ἐξοπλισμοῦ, ὡς κρίσιμοι φάσεις ἐν τῇ ἐξελίξει τῆς οἰκονομικῆς σκέψεως θὰ ἠδύναντο νὰ ἀναφερθοῦν ἰδίᾳ :

α) Ἡ βαθμιαία προσέγγις πρὸς τὴν συγκεκριμένην πραγματικότητα, διὰ τῆς ἐγκαταλείψεως τῆς ὑπερμέτρου ἀφαιρέσεως καὶ τῆς «ὑποθετικῆς οἰκονομίας» τῶν κλασσικῶν καὶ νεοκλασσικῶν.

β) Ἡ εἰσαγωγή τῶν μακροοικονομικῶν μεγεθῶν καὶ ἡ ἀνεύρεσις τῶν τρόπων τῆς ἀριθμητικῆς συλλήψεώς των, ἥτις ἐπέτρεψεν εἰς τὸ εἰσόδημα νὰ καταστήθῃ δεσπόζουσα κατηγορία καὶ νὰ καταλάβῃ τὴν θέσιν, τὴν ὁποίαν ἄλλοτε κατεῖχον αἱ τιμαὶ εἰς τὸν μηχανισμόν τῆς ἀναλύσεως.

γ) Ἡ εἰσαγωγή τῆς δυναμικῆς ἀναλύσεως, μετὰ τὴν ὁποίαν ἡ βασικὴ ὑπόθεσις τῆς ἐρεύνης ἔπαυσε νὰ εἶναι ἡ τῆς διαρκοῦς καὶ σταθερᾶς ἰσορροπίας, ἀντικατασταθεῖσα ἀπὸ τὴν ἔρευναν τῶν λειτουργικῶν διαταραχῶν τοῦ συστήματος κατ' ἀρχάς, τῶν διαρθρωτικῶν μεταβολῶν βραδύτερον.

δ) Ἡ ἀπόδοσις βαθμιαίως ὅλον ἐν μεγαλυτέρας σημασίας εἰς τὴν ἀνάλυσιν μακρῶν περιόδων, ἡ ὁποία συνεισέφερε τὴν ἐκπληξιν τῆς ἀποδείξεως ὅτι ἡ ἔρευνα τῶν οἰκονομικῶν διακυμάνσεων, δὲν ἦτο, ὡς ἐπιστεῦετο, εἰς τὴν οὐσίαν δυναμικὴ ἔρευνα. Ἡ ἀνάλυσις τῶν μακρῶν περιόδων διὰ τῆς πραγματικῆς μεθόδου δυναμικῆς ἀναλύσεως, ἤνοιξε τὸν δρόμον εἰς τὴν μετάβασιν ἀπὸ τὰ παρόντα εἰς τὰ μέλλοντα προβλήματα, ἀπὸ τὰ προβλήματα τῆς συγκυρίας εἰς τὰ διαρθρωτικὰ προβλήματα. Βεβαίως, κατὰ τὴν φάσιν αὐτὴν, ἡ οἰκονομικὴ σκέψις, ἐρευνῶσα τὰ διαρθρωτικὰ προβλήματα, δὲν κατορθώνει νὰ ἐξέλθῃ τοῦ ὑφισταμένου συστήματος τῆς προηγμένης κεφαλαιοκρατικῆς οἰκονομίας. Δὲν ἀντιμετωπίζει τοῦτέστιν ἀκόμη τὰς θεσμικὰς, κοινωνικὰς καὶ πολιτιστικὰς σχέσεις ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς μεταβολῆς των. Ἐξακολουθεῖ νὰ θεωρῇ τὰς σχέσεις ταύτας ὡς σταθερὰς καὶ οὐχὶ ὡς μεταβλητὰς τοῦ προβλήματος. Δὲν φθάνει ἀκόμη εἰς τὴν δυναμικὴν τῶν οἰκονομικῶν συστημάτων.

ε) Ἡ διαπίστωσις τῆς ἀρχῆς τῆς καλουμένης «ἐπισωρευτικῆς διαδικασίας» ἢ τῆς ἀρχῆς τῆς συσσωρευτικῆς κυκλικῆς αἰτιότητος, ὡς ὠνόμασε ταύτην ὁ G. Myrdal. Ἡ ἀρχὴ αὕτη ἐπέτρωτο νὰ καταδείξῃ, ὅτι αἱ λαμβάνουσαι χώραν εἰς ἐν οἰκονομικόν σύστημα μεταβολαὶ προκαλοῦν δυνάμεις ὠθούσας τὸ σύστημα πρὸς μεταβολὴν κατὰ τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν. Δὲν ὑπάρχει παλινδρομικὴ, ἀλλὰ συσσωρευτικὴ διαδικασία εἰς τὴν οἰκονομίαν, δὲν ὑπάρχει αὐτόματος ἐπάνοδος εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν, ἀλλὰ μετάβασις συνεχῶς εἰς νέας θέσεις, λέγει ὁ Myrdal. Διὰ τῆς υἰοθετήσεως τῆς ἀρχῆς αὐτῆς ἡ οἰκονομικὴ σκέψις ἀπαλλάσσεται ἀπὸ τὴν ὑπόθεσιν τῆς αὐτομά-

του ισορροπίας τῶν κλασσικῶν, καθίσταται ὀριστική ἡ στροφή πρὸς τὴν δυναμικὴν ἀνάλυσιν καὶ κατανοεῖται ἡ διαφορὰ τοῦ ἐπιπέδου ἀναπτύξεως μεταξύ διαφόρων οἰκονομιῶν. Διὰ τῆς τεθείσης ὑπὸ τοῦ Myrdal ἀρχῆς κατανοεῖται σαφῶς ὁ ρόλος τοῦ χώρου εἰς τὴν δημιουργίαν προϋποθέσεως συσσωρευτικῆς διαδικασίας ἀναπτύξεως ἢ καθυστερήσεως, ἀναγνωρίζεται οὗτος ὡς συγκεκριριστικός παράγων τῆς ἀναπτύξεως καὶ παύει νὰ θεωρῆται ὡς ὑποθετικὸν καὶ ὁμοιογενὲς σημεῖον, οὐδέτερον ἐξ ἐπόψεως ἐπιδράσεως ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς ἐξελίξεως.

στ) Ἡ συνεπεία τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ ρόλου τοῦ χώρου περαιτέρω ἐπεξεργασία τῆς ιδέας τῶν κατὰ χώρον διαφορῶν τῆς φυσιογνωμίας τῶν οἰκονομιῶν, ἡ ὁποία ἐπέτρεψε νὰ ἀποδοθῇ ἡ δέουσα σημασία εἰς τὰ πορίσματα τῆς θεσμολογικῆς σχολῆς καὶ νὰ διερευνηθῇ ὁ αὐτόνομος ρόλος τῶν θεσμῶν καὶ τῶν διαρθρωτικῶν χαρακτηριστικῶν μιᾶς οἰκονομίας, ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸν ἀνεγνωρισμένον ἤδη ρόλον τοῦ κεφαλαίου εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν τῶν ὑπαναπτύκτων ἰδία οἰκονομιῶν. Τὰ νέα ταῦτα στοιχεῖα συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ ὑπερπηδηθῇ ἡ φάσις τῶν «ὑποδειγμάτων», εἰς τὰ ὁποῖα ἤρχισε καταφεύγουσα ἡ οἰκονομικὴ σκέψις, καὶ τὰ ὁποῖα εἶχον κατασκευασθῆ ἐπὶ τῆς βάσεως μιᾶς καὶ μόνης οἰκονομικῆς ἐμπειρίας καὶ νὰ ἀποκτηθῇ ἡ αἴσθησις οἰκονομικῶν καὶ ἐξωοικονομικῶν στοιχείων, ἀνηκόντων εἰς οἰκονομίας διαφόρου δομῆς, διὰ τὰς ὁποίας τὰ ἐν λόγω ὑποδείγματα ἀπεδείχθησαν ἀνεπαρκοῦς ἐξηγητικῆς ἰκανότητος.

2. Ἀντικειμενικοὶ παράγοντες

Ὡς ἀντικειμενικοὶ παράγοντες, ἤτοι παράγοντες ἀναγόμενοι εἰς τὰς ἐκάστοτε μεταβολὰς τῆς συγκεκριμένης ἱστορικῆς πραγματικότητος, οἱ ὁποῖοι κατέστησαν ἀναγκαίαν τὴν γένεσιν τοῦ κλάδου, ἀποτελέσαντες τρόπον τινὰ τὴν αὐτογνωσίαν τῶν ἱστορικῶν αὐτῶν συνθηκῶν καὶ ὀδηγήσαντες εἰς τὴν λήψιν μέτρων πρακτικῆς πολιτικῆς, δύνανται νὰ ἀναφερθῶσιν:

α) Αἱ κατὰ τὸ διάστημα μεταξύ τῶν δύο πολέμων ἔντονοι οἰκονομικαὶ διακυμάνσεις καὶ κρίσεις, αἱ ὁποῖαι προεκάλεσαν τὸ πρῶτον ρῆγμα εἰς τὸν ὑπερμέτρως ἀφηρημένον καὶ ὑποθετικὸν προσανατολισμὸν τῆς οἰκονομικῆς σκέψεως, εἰς τὴν πίστιν περὶ αὐτομάτου ἐπαναφορᾶς τῆς ἰσορροπίας καὶ εἰς τὸν μῦθον τῆς οὐδετερότητος τοῦ κράτους. Ἡ διερεύνησις τῶν αἰτίων τῶν οἰκονομικῶν διακυμάνσεων καθίσταται οὐσιώδης ἀντικείμενον τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης.

β) Ἡ παρατηρηθεῖσα εἰς ὠρισμένας χώρας κατὰ τὸ αὐτὸ ὡς ἄνω διάστημα ἐκτεταμένη ὑποαπασχόλησις τῶν πόρων καὶ ἡ ἀνοικτὴ ἀνεργία. Πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ φαινομένου τούτου ἐτέθη τὸ ζήτημα τῆς δυνατότητος ἀποκαταστάσεως τῆς πλήρους ἀπασχολήσεως ἐντὸς τοῦ πλαισίου τοῦ ὑφισταμένου παραγωγικοῦ δυναμικοῦ, ἐξαρθέντος οὕτω τοῦ ρόλου τῆς συνολικῆς κοινωνικῆς δαπάνης καὶ τῆς δημοσιονομικῆς παρεμβάσεως.

γ) Ἡ εἰς τὰς ἀνεπτυγμένας οἰκονομίας πρὸ τοῦ τελευταίου πολέμου, ἀλλ'

ιδία μετ' αὐτόν, δημιουργηθεῖσα κατάστασις ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἐπενδύσεις, τὴν ἀπασχολήσιν καὶ τὴν ἀπόδοσιν τοῦ κεφαλαίου, ἡ ὁποία ἔδωκε λαβὴν εἰς τὴν διερεύνησιν τῆς δυνατότητος ἀναπτύξεως ὑπὸ συνθήκας πλήρους ἀπασχολήσεως πόρων καὶ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ. Ὡς βασικὸν μέσον διερευνησεως τῆς δυνατότητος ταύτης προάγεται ἡ «σχέσις κεφαλαίου - προϊόντος» ἢ ἄλλως ὁ καλούμενος «κεφαλαιακὸς συντελεστής», διὰ τῆς τεχνικῆς τοῦ ὁποίου ἐπιδιώκεται ἡ ἐξέτασις τῆς δυνατότητος συνεχοῦς αὐξήσεως τοῦ κεφαλαίου καὶ τοῦ κατὰ κεφαλὴν εἰσοδήματος, ἄνευ διαταραχῶν εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς ἀπασχολήσεως πόρων καὶ πληθυσμοῦ. Τὸ ὅτι εἰς περίοδον ὑπερ-ἀπασχολήσεως, ὡς ἡ μετὰ τὸν δεῦτερον πόλεμον, χρησιμοποιεῖται μέθοδος τῶν θεωριῶν τῆς ὑποἀπασχολήσεως, ἐπηρέασεν, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, τὴν προσφορωτέραν μελέτην τῶν θεμάτων τῆς ἀναπτύξεως. Οὐχ ἦττον ὁμως διὰ τῆς τεχνικῆς ταύτης προήχθη οὐσιωδῶς ἡ οἰκονομικὴ σκέψις.

δ) Ὁ τερματισμὸς τῆς ἀποικιακῆς ἐπεκτάσεως. Ἡ διέξοδος τοῦ κεφαλαίου εἰς ἐπενδύσεις εἰς τὰς ἀποικίας, ὅπου αὐταὶ ἀπήλαυον ὑψηλῶν μονοπωλιακῶν κερδῶν καὶ εὐθηνῶν ἐργατικῶν χειρῶν, εἶχε συντελέσει εἰς τὴν ἀναστολὴν τῆς πτώσεως τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους εἰς τὰς κεφαλαιοκρατικὰς χώρας. Μετὰ τὸν τερματισμὸν τῆς ἀποικιακῆς ἐπεκτάσεως, ἐτίθετο τὸ πρόβλημα τῆς ἐξευρέσεως νέων τρόπων διατηρήσεως τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους καὶ βελτιώσεως τῆς φθινοῦσης ὀριακῆς κοινωνικῆς παραγωγικότητος τοῦ κεφαλαίου. Μεταξὺ τῶν τρόπων τούτων ἀποτελεσματικῆς σημασίας ἤρχισε βαθμῆδὸν νὰ θεωρῆται ἡ ἀνάγκη τῆς διὰ βοήθειας ἢ χαμηλοτόκων δανείων ἀναπτύξεως τῶν καθυστερημένων ἀποικιῶν, πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς διεγέρσεως εἰς μεγάλην κλίμακα ζητήσεως, ἥτις θὰ ἐπέτρεπε τὴν ἄνευ διαταραχῶν συνέχισιν τῆς ἀναπτύξεως τῶν ἀνεπτυγμένων χωρῶν, θὰ ἀπετέλει δηλαδὴ τὸ κόστος τῆς περαιτέρω ἀνόδου τοῦ κατὰ κεφαλὴν εἰσοδήματος τούτων. Ἦρχισεν οὕτω διερευνωμένη ἡ δυνατότης τῆς ταχείας ἀναπτύξεως τῶν ὑπαναπτύκτων χωρῶν, τὴν ὁποίαν καθίστα περισσότερον ἐντακτικὴν ἢ ὄξυνσις τῆς ἀντιθέσεως μεταξὺ τῶν δύο κατηγοριῶν χωρῶν, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν μάλιστα φυλετικῶν καὶ πολιτικῶν παραγόντων. Ἡ μέχρι τοῦδε μορφή σχέσεων μεταξὺ μητροπόλεως καὶ ἀποικίας εἶχε μεταθέσει τὴν μεταξὺ τάξεων ἐνδοκρατικὴν ἀντίθεσιν, εἰς διακρατικὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ χωρῶν ὑψηλοῦ καὶ χαμηλοῦ εἰσοδηματικοῦ ἐπιπέδου. Ἡ συνειδητοποίησις τῶν εἰσοδηματικῶν αὐτῶν διαφορῶν, ἰδία μετὰ τὴν ραγδαίαν ἀνάπτυξιν τῆς μεταξὺ τῶν λαῶν ἐπικοινωνίας, προσλαβοῦσα τὴν μορφήν ἐπαναστάσεως προσδοκῶν καὶ κινήματος ἔθνικοῦ γοήτρου, συνετέλεσεν ἐπίσης εἰς τὴν προβολὴν τῆς προβληματικῆς τῆς ὑπαναπτύξεως. Κατὰ τὸν αὐτὸν τέλος τρόπον ἐπέδρασε πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν ἢ μεταξὺ τῶν δύο δεσποζόντων εἰς τὸν κόσμον κοινωνικοοικονομικῶν δογμάτων ἀντίθεσις, ἕκαστον τῶν ὁποίων ἐπέδιωκε, διὰ λόγους γοήτρου, νὰ υἰοθετήσῃ τὴν προβληματικὴν ταύτην καὶ νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν ἰδικὴν του μεθοδολογίαν ταχυτέρας ἐξόδου ἀπὸ τὴν ὑπανάπτυξιν.

ε) Τέλος, ἡ ταχεῖα τεχνολογικὴ πρόοδος, ἥτις κατέστησεν ἀναγκαίαν τὴν περαιτέρω διεύρυνσιν τῶν ἀγορῶν πρὸς συντήρησιν μονάδων ἀρίστου μεγέθους καὶ ἐπέβαλε τὴν εἰσαγωγὴν νέων τρόπων καταμερισμοῦ τοῦ

ἔργου, ὠδήγησεν εἰς τὴν ἀνακάλυψιν μεγάλων περιοχῶν, ἀσθενῶς συνδεομένων μὲ τὸν κύκλον τῶν διεθνῶν συναλλαγῶν, τῶν καλουμένων ὑπαναπτύκτων οἰκονομιῶν. Ἡ προαγωγή τῶν οἰκονομιῶν τούτων ἐξεβιάζετο τρόπον τινά, διὰ νὰ καταστῇ ἐφικτὴ ἡ ἐφαρμογὴ τῶν νέων τεχνικῶν μεθόδων. Ἡ ἀνακατανομὴ τῶν πόρων εἰς παγκόσμιον κλίμακα, ἡ σύμμετρος προαγωγή τῶν ἐν ὑπαναπτύξει οἰκονομιῶν, ἡ ἄρσις τῶν ἀτελειῶν μιᾶς παγκοσμίου ἀνταγωνιστικῆς ἀγορᾶς καὶ ἡ εἰσαγωγή ἐπὶ νέου συστήματος πλήρους καὶ καθολικοῦ καταμερισμοῦ ἦτο φυσικὸν νὰ ὀδηγοῦν εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς βαθυτέρας μελέτης τῶν αἰτίων τῆς ὑπαναπτύξεως καὶ τῆς προσφόρου πολιτικῆς πρὸς ἐπίτευξιν τῆς ταχείας ἀναπτύξεως.

ΤΑ ΣΤΑΔΙΑ ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ

Αἱ περιγραφεῖσαι ἀνωτέρω ὑποκειμενικαὶ συνθήκαι, δημιουργήσασαι τὸν πρόσφορον μεθοδολογικὸν ἐξοπλισμόν, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰς ἀντικειμενικὰς συνθήκας, προβαλούσας τὸ πρὸς διερεύνησιν ἀντικείμενον, συνετέλεσαν εἰς τὴν γένεσιν τῆς οἰκονομικῆς τῆς ἀναπτύξεως. Ἡ τοιαύτη ὠρίμανσις συνετελέσθη βαθμιαίως. Οὕτω :

1. Τὸ μετακλασσικὸν ὑπόδειγμα

Κατὰ τὴν μετακλασσικὴν περίοδον τὸ ἐνδιαφέρον τῆς θεωρίας ἐστρέφετο ἐπὶ ἓνα περίπτου αἰῶνα εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῶν συνθηκῶν ἰσορροπίας, μερικῆς ἢ γενικῆς. Κοινὸν χαρακτηριστικὸν τῶν μετακλασσικῶν σχολῶν ἦτο ἡ ὑπόθεσις τῆς μηχανικῆς ἀποκαταστάσεως τῆς ἰσορροπίας εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς πλήρους ἀπασχολήσεως καὶ ἡ ἀντίληψις ὅτι ἡ ἰσορροπία αὕτη ἀπετέλει τὴν «κανονικὴν» μορφήν τῆς οἰκονομίας, μόνον κατ' ἐξαίρεσιν καὶ παροδικῶς διαταρασσομένην ἀπὸ ἐξωγενεῖς ἐπιδράσεις. Ἡ νεοκλασσικὴ σχολὴ ἠγνόησεν οὐσιαστικῶς τὴν συγκεκριμένην πραγματικότητα καὶ εἰργάσθη ἐπὶ μιᾶς ὑποθετικῆς οἰκονομίας, ἐπιδείξασα αὐστηρῶς ἀκαδημαϊκὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὰς ιδιότητες τοῦ μηχανισμοῦ τῆς κατανομῆς τῶν πόρων καὶ χαρακτηρίσασα ὡς μὴ κανονικά, ὡς «ἐξαιρετικά» πάντα τὰ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα δὲν εἰσῆρχοντο εἰς τὸ πλαισίον τῶν θεωρητικῶν κατασκευῶν τῆς. Τὸ κύριον ἀντικείμενον τῆς νεοκλασσικῆς σχολῆς ἦτο ἡ βραχυχρόνιος ἀνάλυσις τοῦ μηχανισμοῦ ἀριστοποιήσεως τῆς κατανομῆς τῶν δεδομένων πόρων πρὸς μεγιστοποίησιν τοῦ παραγωγικοῦ ἀποτελέσματος, τῆς σχέσεως τῆς προσφορᾶς καὶ ζητήσεως ἀγαθῶν καὶ ὑπηρεσιῶν μέσω τοῦ καθοριστικοῦ ρόλου τῶν τιμῶν, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὑποθέσεως ἑνὸς πλήρους ἀνταγωνιστικοῦ καὶ τῆς γενικεύσεως τῆς συμπεριφορᾶς ἐνὸς ἰδανικοῦ ἀτόμου, φορτισμένου μὲ τὴν ἠθικὴν ἀρχὴν καὶ ἐπιδιώκοντος ὑπὲρ αὐτοῦ τὸ μέγιστον ἀποτέλεσμα εὐημερίας. Ἡ συμπεριφορὰ τοῦ οὕτω πως θεωρητικῶς κατεσκευασμένου ἀτόμου ἐθεωρεῖτο, ἄνευ δισταγμοῦ, ὡς κοινὴ συμπεριφορὰ πάντων τῶν εἰς τὴν κοινωνίαν ἀτόμων καὶ ὡς μόνη ἐγγυωμένη τὸν ἄριστον τρόπον ἐξυπηρετήσεως τοῦ συνόλου.

Ἐκ τῆς ἀπὸ τοῦ 1930 καὶ ἐντεῦθεν ἡ οἰκονομικὴ ἀνάλυσις ἀνακαλύπτει διὰ τῶν ἐργασιῶν τῆς J. Robinson (1933), τοῦ E. Chamberlin (1933), τοῦ Stackelberg καὶ τοῦ Fellner (1949) ὅτι εἰς τὴν πραγματικότητα ἡ ὑπόθεσις τῆς νεο-

κλασικής σχολής δὲν ἐπιβεβαιοῦται, ὅτι ὁ πλήρης ἀνταγωνισμὸς εἶναι σχεδὸν ἀνύπαρκτος καὶ ὅτι ἀντιθέτως κανὼν ἐν τῇ πράξει εἶναι ὁ ἀτελής ἀνταγωνισμὸς καὶ αἱ μονοπωλιακαὶ καταστάσεις. Χωρῶν μάλιστα ἔτι περαιτέρω βραδύτερον ὁ F. Perroux (1948), διὰ τῶν ἐργασιῶν του ἐπὶ τοῦ ἀποτελέσματος τῆς «κυριαρχήσεως», ἐπιβάλλει τὴν ἀνάγκην τῆς συνεκτιμήσεως τῶν ὑφισταμένων εἰς τὰς πραγματικὰς οἰκονομικὰς σχέσεις ἀνισοτήτων καὶ ἀσυμμετριῶν κατὰ τὴν μελέτην τῶν ἀγορῶν καὶ τῶν τιμῶν. Πραγματοποιεῖται οὕτω τὸ πρῶτον ρῆγμα εἰς τὴν ἀφηρημένην μεθοδολογίαν τῶν κλασσικῶν καὶ ἀντικρίζεται διὰ πρῶτην φοράν ἡ συγκεκριμένη πραγματικότης.

Κατὰ τὴν αὐτήν, μεταξὺ τῶν δύο πολέμων, περίοδον τὴν προσοχὴν τῶν οἰκονομολόγων ἐλκύουν αἱ οἰκονομικαὶ διακυμάνσεις καὶ κρίσεις, αἵτινες ἀποδεικνύεται ὅτι ἀποτελοῦν τὴν κανονικὴν καὶ συνεχῶς ἐπαναλαμβανομένην κατάστασιν τῆς οἰκονομίας. Οὕτως, αἱ θεωρούμεναι ἀποκλίσεις ἀπὸ τῆς ἰσορροπίας, κρινόμεναι πλέον ὡς ἡ συνήθης κατάστασις τῆς οἰκονομίας, καθίστανται ἀντικείμενον μελέτης. Σημειοῦται οὕτω τὸ δεύτερον ρῆγμα εἰς τὴν κλασσικὴν οἰκονομικὴν σκέψιν, τὸ μὲν διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως ὅτι αἱ ἀποκλίσεις ἀπὸ τῆς ἰσορροπίας δὲν εἶναι ἡ ἐξαιρετικὴ καὶ μὴ κανονικὴ κατάστασις ἐν τῇ οἰκονομίᾳ, τὸ δὲ διὰ τῆς ἐγκαταλείψεως τῶν ἀντιλήψεων περὶ ἀπολύτου οὐδετερότητος τοῦ κράτους τοῦ φιλελευθερισμοῦ καὶ τῆς παραδοχῆς τῆς ἀνάγκης τῆς παρεμβάσεώς του, ἔστω καὶ μὲ τὴν συγκατάβασιν τῆς χρησιμοποίησεώς του ἐπὶ πλῶς πρὸς ἐπαναφορὰν τῆς ἰσορροπίας, ἥτις θὰ διετηρεῖτο περαιτέρω αὐτομάτως, ὡς ἐπιστεύετο ἀκόμη.

Δὲν πρέπει ὅμως νὰ νομισθῇ ὅτι διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς μελέτης τῶν προβλημάτων τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου, ὡς ἐνὸς νέου ἀντικειμένου τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης καὶ πολιτικῆς, μεταβάλλεται κατὰ τὰ λοιπὰ ἡ νεοκλασσικὴ μέθοδος. Ἡ ἔρευνα ἐξακολουθεῖ ἀκόμη νὰ κινῆται προεχόντως ἐντὸς τοῦ πλαισίου τοῦ νεοκλασσικοῦ ὑποδείγματος τῆς γενικῆς ἰσορροπίας, δεσποζομένου ἀπὸ τὸ δόγμα τῆς αὐτομάτου μηχανικῆς ἀποκαταστάσεως καὶ ἐπιδιώκοντος τὴν ἀρίστην κατανομήν τῶν πόρων καὶ τὴν πλήρη ἀπασχόλησιν τούτων, μὲ μεθοδολογίαν βραχυχρονίου ἀναλύσεως, ἢ καλύτερον μὲ μεθοδολογίαν μὴ σχετιζομένην πρὸς τὸν χρόνον καὶ τὸν χώρον. Εἰς τὸ πλαίσιον τῶν βασικῶν αὐτῶν ἀντιλήψεων ἐντάσσεται καὶ ἡ «γενικὴ» θεωρία τοῦ «Keynes» (1936). Ὁ Keynes συνεκέντρωσε τὴν προσοχὴν του ἐπὶ τῆς ὑποαπασχολήσεως καὶ τῆς ἀνακουφάσεως κατὰ τὴν δεκαετίαν μεταξὺ 1930 καὶ 1940 κρίσεως, ἐπιδιώξας τὴν ἀνεύρεσιν τρόπων ἐπαναφορᾶς εἰς ἐργασίαν τῶν ἀνέργων καὶ ἐπιτεύξεως πλήρους ἀπασχολήσεως τῶν ἀργούντων λοιπῶν συντελεστῶν παραγωγῆς, ἰδία τοῦ ἀργοῦντος παρηγμένου παραγωγικοῦ κεφαλαίου.

Ὁ Keynes, ἀποκαλύψας τὴν ὑπαρξιν πολλῶν σημείων ἰσορροπίας εἰς διάφορα ἐπίπεδα ἀπασχολήσεως, ὑπέδειξεν ὡς βασικὸν παράγοντα ἐπιτεύξεως βραχυχρονίως πλήρους ἀπασχολήσεως τῶν διαθέσιμων πόρων τὴν αὔξησιν τῆς συνολικῆς κοινωνικῆς δαπάνης καὶ ἰδιαιτέρως τῆς ἐπενδύσεως χρηματοδοτούμενης δι' ἐλλειμματικοῦ προϋπολογισμοῦ.

Ἡ κεῦνσιανὴ θεωρία προπαρεσκεύασεν ἀποφασιστικῶς τὴν μεθοδολογίαν

τῆς οικονομικῆς τῆς ἀναπτύξεως. Εἰσήγαγεν ἐν πρώτοις τὰ μακροοικονομικά μεγέθη καὶ τὴν μακροοικονομικὴν ἀνάλυσιν, ἣτις ἐπέτρεψε τὴν ἀπλούστευσιν τῆς προβληματικῆς τῆς ἀναπτύξεως, τὴν ποσοτικὴν ἐκτίμησιν τῶν κυριωτέρων ἔθνικολογιστικῶν μεγεθῶν καὶ τὴν ποσοτικὴν στάθμισιν καθαρῶς ψυχολογικῶν παραγόντων τῆς οἰκονομίας (ροπή πρὸς κατανάλωσιν κλπ.). Περαιτέρω τελειοποίησις τῆς τεχνικῆς ταύτης εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ F. Ρετρουχ εἰσαχθεῖσα βραδύτερον ἀνάλυσις τῶν καλουμένων «μακροαποφάσεω», διαφερουσῶν τῶν ἀποφάσεων τῶν καθ' ἕκαστα ἀτόμων, ἐφ' ὧν ἐστῆριζεν τὴν ἀνάλυσιν τῆς ἡ κλασσικῆ καὶ νεοκλασσικῆ σχολῆς. Ἐπὶ πλέον ἡ συμβολὴ τοῦ Keynes συνίσταται εἰς τὴν μετάθεσιν τοῦ κέντρου τοῦ βάρους ἐν τῷ μηχανισμῷ τῆς ἀναλύσεως ἀπὸ τὰς τιμὰς εἰς τὸ εἰσόδημα καὶ εἰς τὸν περιορισμὸν τῶν ἐν τῇ συναρτήσῃ μεταβλητῶν εἰς ὀλίγας μόνον, τινές τῶν ὁποίων μάλιστα, ὡς ἡ ἐπένδυσις, προσέλαβον στρατηγικὴν σημασίαν. Ἐξ ἄλλου ἡ γενικὴ θεωρία τοῦ Keynes ἀπέδειξε τὸ ἐπιστημονικῶς θεμιτὸν τῆς κρατικῆς παρεμβάσεως, τὴν ὁποίαν ἀπεκήρυσσεν ὁ ἄκρατος φιλελευθερισμὸς, ἔστω καὶ ἐὰν εἰς τὴν παρέμβασιν ταύτην ἀνεγνωρίζετο περιορισμένης σημασίας ρόλος, συνιστάμενος ἀπλῶς εἰς τὴν ἐπαναφορὰν τῆς ἰσορροπίας ὑπὸ πλήρη ἀπασχόλησιν. Τέλος, εἰς τὸν Keynes ἀνήκει ἡ τιμὴ ὅτι ἐπέστησε τὴν προσοχὴν τῶν οικονομολόγων καὶ τῶν πολιτικῶν ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τῶν διαθεσίμων πόρων καὶ τῆς διακυμάνσεώς του ἐν τῷ χρόνῳ καὶ ὅτι ἔθεσεν ἐν ἀμφιβόλῳ τὰς αἰσιοδόξους ἀπόψεις περὶ τοῦ μέλλοντος τῶν προηγμένων κεφαλαιοκρατικῶν οικονομιῶν. Κατὰ τὰ λοιπὰ ἡ κεῦνσιανὴ θεωρία, ἐπιζητήσασα τὴν λύσιν ἐνὸς συγκεκριμένου προβλήματος, διὰ συγκεκριμένην περίοδον καὶ ἐντὸς συγκεκριμένου οικονομικοῦ περιβάλλοντος, εἶναι ἄσχετος καὶ ἐν τῇ μεθοδολογίᾳ καὶ ἐν τῇ ἐπιδιώξει τῆς πρὸς τὰ θέματα τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως. Παρέμεινε νεοκλασσικὴ θεωρία, προσηλωμένη εἰς τὸ δόγμα τῆς αὐτομάτου ἰσορροπίας καὶ πειθαρχοῦσα εἰς τὴν μέθοδον τῆς στατικῆς, καὶ βραχυχρόνου ἀναλύσεως. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν προσφυγὴν εἰς τὴν παρ' αὐτῆς ὑποδεικνυμένην μέθοδον τῆς αὐξήσεως τῆς συνολικῆς κοινωνικῆς δαπάνης, αὕτη, τουλάχιστον προκειμένου περὶ ὑπαναπτύκτων οικονομιῶν, εἶναι ὄχι μόνον ὄλυσιτελής ἀλλὰ καὶ ἐπικίνδυνος, καθ' ὅτι εἰς τὰς ὑπαναπτύκτους οἰκονομίας τὸ πρόβλημα δὲν συνίσταται εἰς τὴν ἐπίτευξιν τῆς ἀπασχολήσεως τοῦ ὑφισταμένου παραγωγικοῦ δυναμικοῦ, ἀλλὰ εἰς τὴν δημιουργίαν νέου, δὲν εἶναι φύσεως λειτουργικῆς ἀλλὰ διαρθρωτικῆς. Αὕξησις τῆς συνολικῆς κοινωνικῆς δαπάνης, λόγῳ τῆς ἀσυμμετρίας τῶν ἐν ὑποαπασχολήσῃ παραγωγικῶν συντελεστῶν, θὰ ἠδύνατο νὰ ὀδηγήσῃ εἰς πληθωριστικὴν ζήτησιν, ἱκανοποιηθησομένην μόνον διὰ τῆς ἀνόδου τοῦ ἐπιπέδου τῶν τιμῶν ἢ τῆς ἀναλώσεως τοῦ συναλλαγματικοῦ ἀποθέματος τῆς χώρας.

2. Ἡ δυναμικὴ ἀνάλυσις

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ἀνωτέρω στατικὰς θεωρίας, διὰ τῆς σοσηδικῆς κυρίως σχολῆς ἐγκαινιάζεται ἡ δυναμικὴ ἀνάλυσις τῶν οικονομικῶν φαινομένων. Ἐνῶ ἡ στατικὴ ἀνάλυσις ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν διαμορφουμένην τελικὴν κατάστασιν ἰσορροπίας καὶ διὰ τὸ τελικὸν ἐν δεδομένῃ στιγμῇ ἀποτέλεσμα ἐπὶ τῆς οἰκο-

νομίας τοῦ παιγνιδίου τῶν δυνάμεων, ἡ δυναμικὴ ἀναζητεῖ τὸν τρόπον καθ' ὃν μία κατάστασις μεθίσταται εἰς ἄλλην καὶ παρακολουθεῖ τὴν διαδικασίαν προσαρμογῆς τῶν οικονομικῶν μεταβλητῶν εἰς τὸν χρόνον. Μετὰ τὸν Myrdal, ὁ ὁποῖος εἰσήγαγε (1934) τὴν ἀνάλυσιν τῶν προβλέψεων καὶ ἐχρησιμοποίησε τὴν διάκρισιν «ex post» καὶ «ex ante», ἡ μέθοδος αὕτη συστηματοποιεῖται καὶ γενικεύεται. Παρακολουθοῦνται καὶ ἀναλύονται αἱ οικονομικαὶ περίοδοι. Παρακολουθοῦνται ἐν πρώτοις τὰ σχέδια, αἱ ἀποφάσεις καὶ οἱ ἰσχύσαντες εἰς τὴν ἀρχὴν μιᾶς περιόδου ὅροι εἴτε διὰ μίαν ἐπιχείρησιν εἴτε διὰ τὴν οἰκονομίαν ὁλόκληρον καὶ βάσει αὐτῶν προβλέπεται ἡ προσδοκωμένη (ex ante) ἀνάπτυξις, ἣτις θὰ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῶν δεδομένων τούτων δι' ὠρισμένην περίοδον, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ὁποίας δὲν προβλέπεται ὅτι θὰ συμβοῦν ἀξιόλογοι μεταβολαὶ εἰς τὰ σχέδια. Μετὰ ταῦτα διερευνᾶται μέχρι ποίου σημείου τὸ ἐπελθὸν ἀποτέλεσμα (ex post) θὰ ἐξηνάγκαζε τὰ ἄτομα νὰ ἀναθεωρήσουν τὰς ἀποφάσεις των διὰ τὸ μέλλον. Ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν προκαθορίζεται ἡ ἀνάπτυξις διὰ τὴν δευτέραν περίοδον καὶ ἐκεῖθεν διὰ τὴν τρίτην κ.ο.κ. Τοιοῦτοτρόπως ἐγκαταλείπεται ἡ διερεύνησις τῶν οικονομικῶν φαινομένων καὶ τῆς οικονομικῆς συμπεριφορᾶς ὡς μηχανισμοῦ λειτουργοῦντος ἐκτὸς χρόνου. Διὰ τῆς ἀναλύσεως τῶν καλουμένων «*χρονικῶν σειρῶν*» ἐπιχειρεῖται ἡ αἰτιατικὴ ἐξήγησις μιᾶς συγχρόνου θέσεως, βάσει τῆς θέσεως μιᾶς προηγουμένης περιόδου, καὶ ἐπιδικεῖται ἡ πρόβλεψις μιᾶς περαιτέρω θέσεως εἰς τὸ μέλλον. (Lundberg 1937, Lindhall 1939, Hicks, Samuelson κλπ.). Ὁ χρόνος εἰσάγεται τοιοῦτοτρόπως ὑπὸ μορφήν «*καθυστερήσεως ἀντιδράσεως*» μεταξύ τῶν οικονομικῶν μεταβλητῶν, μεταξύ λ. χ. τῆς αὐξήσεως τοῦ εἰσοδήματος καὶ τῆς παραγωγικῆς δραστηριότητος, μεταξύ αὐξήσεως τῆς παραγωγῆς καὶ ὑψώσεως τῶν τιμῶν, μεταξύ τῆς ὑψώσεως τῶν τιμῶν καὶ ἀνόδου τῶν ἡμερομισθίων κ.ο.κ.

Ἀρχίζει ἐν συνεχείᾳ ἡ διατύπωσις μακρο-δυναμικῶν «*ποδείγμα-
των*», τὰ ὁποῖα ἀπετέλουν ἀπλοποιημένην ἀλλὰ πλήρη κατὰ τὸ δυνατόν παράστασιν τῆς οικονομικῆς ἐξελιξέως μιᾶς κοινωνίας εἰς δεδομένην περίοδον ὑπὸ ἀριθμητικὴν μορφήν. Ὑπὸ τὸ φῶς τῆς νέας μεθόδου μελετᾶται ἐν πρώτοις τὸ φαινόμενον τῶν οικονομικῶν διακυμάνσεων ἀπὸ καθαρῶς δυναμικῆς ἀπόψεως καὶ κατόπιν ἐπιχειρεῖται συνδυασμὸς τῆς μελέτης τοῦ οικονομικοῦ κύκλου πρὸς τὰς μακροχρονίους τάσεις (trend) τῆς οἰκονομίας, ἣτις ἀπετέλεσε τὴν ἀπαρχὴν τῆς διερευνήσεως τῶν προβλημάτων τῆς ἀναπτύξεως, προκειμένου περὶ ἀνεπτυγμένων τοῦλάχιστον οἰκονομιῶν. Μελετᾶται οὕτως ἡ ἐξέλιξις τῶν οικονομικῶν φαινομένων μακροχρονίως, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν μεταβολὴν τῆς δομῆς τῆς οἰκονομίας. Εἰς τὴν τελευταίαν αὐτὴν περίπτωσιν ἀναλύεται οὐσιαστικῶς ἡ *δυναμικὴ ἐντὸς τοῦ συστήματος*, ἣτις βαθμηδὸν ἐπιτρέπει νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν δυναμικὴν ἐκτὸς τοῦ συστήματος, εἰς τὴν ἐξέτασιν δηλονότι τοῦ μηχανισμοῦ δυνάμει τοῦ ὁποίου ἐν σύστημα αὐτοαναίρειται, ἀντικαθιστάμενον δι' ἑτέρου συστήματος.

3. Αί θεωρίαι τῶν προϋποθέσεων σταθερᾶς αὐξήσεως

Ἡ μεθοδολογική αὕτη πρόοδος ἐπέτρεψε τὴν διερεύνησιν ἑνὸς οὐσιώδους προβλήματος, ἀναφερομένου εἰς τὸ μέλλον τῆς ἀνεπτυγμένης οἰκονομίας. Ὑπὸ τὴν μορφήν αὐτὴν τὸ πρόβλημα τοῦτο ἐθεωρήθη μέχρι τοῦδε ὡς τὸ κεντρικὸν ἀντικείμενον τῆς περὶ ἀναπτύξεως θεωρίας τῶν ἀνεπτυγμένων οἰκονομιῶν. Ὑπὸ ποίους ὅρους εἶναι δυνατὴ ἡ συνέχισις τῆς ἀναπτύξεως τῶν οἰκονομιῶν τούτων χωρὶς διαταραχάς; Διὰ τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τούτου εἶναι προφανές ὅτι δὲν ἐπαρκεῖ πλέον ἡ διερεύνησις ἀπλῶς τῶν προϋποθέσεων ἀριστοποιήσεως τῆς κατανομῆς τῶν πόρων πρὸς μεγιστοποίησιν τοῦ παραγωγικοῦ ἀποτελέσματος. Καθίσταται κυρίως ἀναγκαία ἡ ἐξέτασις ὄχι τῆς κατανομῆς τοῦ ὑφισταμένου κεφαλαίου, ἀλλὰ τῆς ἀξιοποιήσεως τοῦ δημιουργουμένου. Κατὰ τὴν βραχυχρόνιον ἀνάλυσιν, λόγῳ τοῦ ὅτι αἱ πραγματοποιούμεναι ἐντὸς τοῦ περιορισμένου χρονικοῦ διαστήματος καθαρὰ ἐπενδύσεις εἶναι ἀναλογικῶς πρὸς τὸ ὑφιστάμενον ἐν ἀρχῇ τῆς βραχείας περιόδου κεφάλαιον ἀνεπαίσθητοι, ἡ ἐπίδρασις τούτων ἐπὶ τῆς παραγωγικῆς ἰκανότητος τῆς οἰκονομίας εἶναι ἀσήμαντος καὶ δι' αὐτὸ δὲν λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν. Εἰς τὴν τοιαύτην ἐπομένως ἀνάλυσιν ἡ θεωρία ἀρκεῖται εἰς τὴν παρακολούθησιν ἀπλῶς τοῦ ἀποτελέσματος τῶν καθαρῶν ἐπενδύσεων, τῆς προσθέτου δηλαδὴ δαπάνης, ἐπὶ τοῦ εἰσοδήματος. Κατὰ τὴν μακροχρόνιον ὁμως περίοδον, ἡ ἐπίδρασις τῶν καθαρῶν ἐπενδύσεων δὲν ἐκδηλοῦται μόνον ἐπὶ τοῦ εἰσοδήματος (ἄμεσος ἐπίδρασις) ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς παραγωγικῆς ἰκανότητος, διότι διὰ τῆς σωρεύσεως νέου εἰς τὸ ἤδη παρηγμένον αὐξάνεται τὸ διαθέσιμον παραγωγικὸν κεφάλαιον. Ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτὰς τὸ ἐνδιαφέρον τῶν μετακενσιανῶν στρέφεται εἰς τὴν μελέτην τῶν ὄρων αὐξήσεως τοῦ παραγωγικοῦ κεφαλαίου ἄνευ διαταραχῶν, ἄνευ δηλαδὴ πτώσεως τοῦ ἐπιπέδου ἀπασχολήσεως, εἰς τρόπον ὥστε νὰ καθίσταται δυνατὴ ἡ χρησιμοποίησις τῆς διὰ τῶν προσθέτων καθαρῶν ἐπενδύσεων προκαλουμένης αὐξήσεως τῆς παραγωγικῆς ἰκανότητος κατὰ τρόπον ἀναποκρινόμενον εἰς τὰ σχέδια καὶ τὰς προσδοκίας τῶν ἐπενδύντων ἐπιχειρηματιῶν. Τοῦτο προϋποθέτει ὠρισμένον ρυθμὸν αὐξήσεως τοῦ εἰσοδήματος, τῆς ἀποταμιεύσεως καὶ τῶν ἐπενδύσεων καὶ ὠρισμένην σχέσιν κεφαλαίου - προϊόντος. Ἡ ἀνεύρεσις τῆς προσφόρου μεταξὺ τῶν μεταβλητῶν τούτων σχέσεως ἀπετέλεσε τὸ κεντρικὸν θέμα ἐρεύνης τῆς ἀναπτύξεως τῶν προηγμένων οἰκονομιῶν καὶ τὴν κυρίαν μορφήν ὑφ' ἣν ἐμελετήθη τὸ πρόβλημα τῆς ἀναπτύξεως διὰ τὰς χώρας ταύτας.

Εἰς τὴν κατηγορίαν αὐτὴν τῶν μελετῶν ἀνήκουν αἱ ἐργασίαι τοῦ Hansen, τοῦ Domar, τοῦ Hicks, τοῦ Harrod κλπ. Οὕτως, ὁ καθηγητὴς Alvin Hansen (Full recovery or stagnation., 1938), χρησιμοποιοῦν κενσιανὴν μεθοδολογίαν, προεξήγγειλεν, ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν ἐρευνῶν του ἀπὸ τὴν ἀνωτέρω ἄποψιν, τὴν στασιμότητα τῆς ἀμερικανικῆς οἰκονομίας. Εἰς τὴν ἀνωτέρω μελέτην του ὑπεστηρίζετο ὅτι ἡ αὐξησις τοῦ πληθυσμοῦ, ἡ διάνοιξις τῶν συνόρων, αἱ νέαι μεγάλοι ἐφευρέσεις καὶ πᾶν ὅ,τι κατὰ τὸ παρελθὸν εἶχε διασφαλίσει τὴν ἔντονον δυναμικὴν καὶ ἄνοδον τῆς ἀμερικανικῆς οἰκονομίας, ἐτερματίσθησαν περὶ τὸ 1930. Πᾶσα μεταγενεστέρα σώρευσις κεφαλαίου θὰ εἶχεν ἀπλῶς ὡς ἀποτέλεσμα νὰ ὑποβιβάσῃ ἀναποφεύκτως τὸ ποσοστὸν τοῦ κέρδους εἰς ἐπίπεδα τὸσον

χαμηλά, ώστε να μη είναι πλέον συμφέρουσα ή επένδυσις εις μίαν κεφαλαιοκρατικήν οικονομίαν. Κατά συνέπειαν δὲν θὰ ἦτο ἐφικτὴ ἐν τῷ μέλλοντι ἡ ἐπίτευξις τῆς πλήρους ἀπασχολήσεως, ἥτις θὰ ἀπῆτει ἀναγκαιῶς τὴν ἀπορρόφησιν τῆς ἀποταμιεύσεως, τῆς ἀντιστοιχοῦσης εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦτο τῆς πλήρους ἀπασχολήσεως. Ἡ θέσις αὕτη, τῆς ὁποίας τὸ μαρξιστικὸν ὑπόβαθρον εἶναι προφανές, ὑπῆρξε συνέπεια τῆς ὑπερέτρου ἀπαισιοδοξίας τῆς περιόδου τοῦ 1930 καὶ ἔσχε βαθεῖαν ἐπίδρασιν εἰς τὸν ἀμερικανικὸν ἀκαδημαϊκὸν κόσμον, ὥστε νὰ παραμένῃ ἀκαταμάχητος μέχρι τοῦ 1945, ὅποτε παρετηρήθη, ἐναντίον τῶν προβλέψεων τοῦ Hansen, περίοδος εὐημερίας καὶ ἔλλειψις, ἀντὶ τοῦ προβλεπομένου πλεονάσματος, κεφαλαίων εἰς τὰς Η.Π.Α.

Ὁ Sir Roy Harrod κατὰ τὸ 1939 (*Essay in dynamic economics*) καὶ ὁ καθηγητὴς E. Domar κατὰ τὸ 1946 (*Capital Expansion, rate of growth and Employment*) παρετήρησαν ὅτι αἱ ἐπενδύσεις παγίου κεφαλαίου δὲν δημιουργοῦν μόνον ἀπασχολήσιν, ὡς ἐδίδασκεν ἤδη ὁ Keynes, ἀλλὰ συμβάλλουν περαιτέρω εἰς τὴν αὐξησιν τῆς παραγωγῆς καὶ εἰς τὴν προώθησιν τῆς μελλοντικῆς ἀναπτύξεως. Πρὸς τὴν ἄποψιν ταύτην συνεδέθη ἡ θεωρία τοῦ πολλαπλασιαστοῦ, καθ' ἣν ἡ ἐπένδυσις αὐξάνει τὸ εἰσόδημα καὶ συνεπῶς τὴν ἰκανότητα δαπάνης κατὰ ποσὸν πολλαπλασίου τοῦ ἀρχικῶς ἐπενδυθέντος, ἡ θεωρία περὶ ἐπιταχυντοῦ, καθ' ἣν ἡ αὐξησις τῆς καταναλώσεως προκαλεῖ αὐξησιν τῶν ἐπενδύσεων ὡς ἐπίσης καὶ ὁ συσχετισμὸς τῶν δύο τούτων θεωριῶν. Τῆν σχέσιν ταύτην ἐπεξεργάζονται περαιτέρω ὁ P. Samuelson (*Multiplier - Accelerator interaction*, 1939) ὁ J. Hicks (*A contribution to the theory of trade cycle*, 1956), ὁ R. Goodwin (*The non linear accelerator and the persistence of business cycles*, 1951), ὁ N. Kaldor (*A model of the trade cycle*, 1940).

Ἀπὸ τοῦ 1950 ὅμως καὶ ἐντεῦθεν ἐξεδηλώθησαν ὠρισμένοι ἀμφιβολία ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἰσχὺν τῆς ἐννοίας τοῦ δεκαετοῦς οικονομικοῦ κύκλου, ὁ ὁποῖος ἐθεωρήθη ἀντικατασταθεὶς ὑπὸ κύκλου βραχυτέρας διαρκείας μὲ ὀλιγώτερον εὐρείας διακυμάνσεις, εἰς τὰς ὁποίας καθοριστικὸν ρόλον παίζουν αἱ διακυμάνσεις τῆς ἀποταμιεύσεως μᾶλλον ἢ αἱ διακυμάνσεις τῶν ἐπενδύσεων παγίου κεφαλαίου. Ὁ Harrod καὶ ὁ Domar προσανατολίζουσι οὕτω τὰς ἐρεῦνας των ἐπὶ τῆς συνεισόδου καὶ διατηρήσεως ὁμοιομόρφου οικονομικῆς ἀναπτύξεως ὑπὸ συνθήκας πλήρους ἀπασχολήσεως. Οὗτοι ὑπεστήριξαν ὅτι πᾶσα μὴ καθαρᾶς ἐπενδύσεως δέον ἀναγκαιῶς νὰ προσδιορίζῃ ὠρισμένον ὕψος αὐξήσεως τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος εἰς τὸ μέλλον, βάσει ὠρισμένης σχέσεως κεφαλαίου-προϊόντος· ὅτι περαιτέρω ἡ ἐπένδυσις παγίου κεφαλαίου, συμφώνως πρὸς ἀπλοποιημένην ἐξήγησιν τῆς κενσινανῆς θεωρίας, ἐξαρτᾶται μὲ τὴν σειρὰν τῆς ἀπὸ τὸ ἐπίπεδον τοῦ εἰσοδήματος καὶ ἀπὸ τὰς μεταβολὰς του· καὶ ὅτι ἡ αὐξησις τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ, ἰσχύουσα *a priori* πραγματοποιεῖται μὲ ρυθμὸν σχετικῶς βραδύν. Ἀναχωροῦντες ἐκ τῆς ὑποθέσεως ταύτης, ἐπιχειροῦν νὰ προσδιορίσῃ τοὺς ὅρους τῆς διατηρήσεως τοῦ ἐπιπέδου ἀναπτύξεως εἰς τὸ μέλλον καὶ τοὺς ἀντιστοιχοῦντας ρυθμούς. Εἰς τὴν βᾶσιν τῆς ἀναλύσεως ταύτης εὐρηται ἡ σχέσις κεφαλαίου - προϊόντος, ἥτις ἀπετέλεσε τὸν θεμελιώδη τρόπον μελέτης τῶν προβλημάτων τῆς ἀναπτύξεως τῶν προηγμένων οικονομῶν. Ἡ σχέσις αὕτη ἐκλαμ-

βάνεται ως αίτιακή, ἐν τῇ ἐννοίᾳ ὅτι ἡ αὔξησις τοῦ κεφαλαίου συνεπιφέρει αὔξησιν τοῦ προϊόντος, ὡς ἐπίσης καὶ σταθερά, ἐν τῇ ἐννοίᾳ ὅτι ὑποτίθεται ἀμετάβλητος ἀναλογία μεταξύ μιᾶς μονάδος προϊόντος καὶ τοῦ ἀναγκαίου πρὸς παραγωγήν του κεφαλαίου. Κατωτέρω θὰ ἐξηγηθῆ ὅτι καὶ αἱ δύο αὗται ὑποθέσεις ὡς πρὸς τὴν σχέσιν κεφαλαίου - προϊόντος δὲν ἀληθεύουν πάντοτε.

Πραιτέρω πρόοδον ἀπετέλεσαν αἱ θεωρίαι τοῦ A. Lewis (The theory of economic growth, 1955) καὶ τοῦ W. Rostow (The process of economic growth, 1960), αἵτινες ἐξετάζουν τὴν πορείαν τῶν οἰκονομιῶν εἰς μακροχρόνιον περίοδον καὶ ἀποβλέπουν κυρίως εἰς περιοχὰς ὀλιγώτερον ἀνεπτυγμένας. Παρὰ τὴν ἔξαρσιν καὶ ἄλλων παραγόντων, οἵτινες θεωροῦνται ὡς ἐπηρεάζοντες τὴν ἀνάπτυξιν, καὶ οἱ οἰκονομολόγοι οὗτοι βασιζονται οὐσιαστικῶς εἰς τὰς προηγουμένας ἐρεῦνας καὶ θέτουν ὡς βᾶσιν τῶν θεωριῶν των τὴν τεχνικὴν τῆς σχέσεως «κεφαλαίου - προϊόντος», τονίζοντες κυρίως ὅτι ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις εἰς μίαν ὑπανάπτукτον οἰκονομίαν προσδιορίζεται ἀποφασιστικῶς ἀπὸ τὸ μέγεθος τῶν ἐπενδύσεων.

Αἱ πλείσται τῶν ἀνωτέρω θεωριῶν, αἱ ὁποῖαι διευτώθησαν ὑπὸ μορφὴν «ὑποδειγμάτων οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως», καίτοι διαφέρουν μεταξύ ἀλλήλων εἰς πολλὰ σημεῖα, ἔχουν ὡς κοινὸν χαρακτηριστικὸν ὅτι ἐπιχειροῦν τὸν συνδυασμὸν τῆς ἐρεῦνης τοῦ οἰκονομικοῦ κύκλου μὲ τὴν ἐρευναν τῆς μακροχρονίου τάσεως τῆς οἰκονομίας. Σκοπὸς των εἶναι ἡ ἀποκάλυψις τῶν κοινῶν αἰτίων τοῦ κύκλου καὶ τῆς μακροχρονίου τάσεως. Ἀρχικῶς αἱ κυκλικαὶ διακυμάνσεις ἐθεωροῦντο ὡς ἐπαναλαμβανόμεναι διακυμάνσεις πέραν μιᾶς στασίμου ἰσορροπίας ὅσον ἀφορᾷ τὸ κεφάλαιον, τοῦ ὁποῦ ἐπιστεύετο ὅτι δὲν μετεβάλλετο ἢ καθαρὰ θέσις αὐξητικῶς ἢ μειωτικῶς. Βαθμιαίως ἤρχισε νὰ καθίσταται ἀντιληπτὸν ὅτι, συνεπείᾳ τῆς ὑπεισελεύσεως ὠρισμένων ἐνδογενῶν μεταβλητῶν, ὡς εἶναι λ.χ. αἱ καινοτομίαι (innovations), τὸ σύστημα ἐξέρχεται τοῦ κύκλου μὲ τελικὸν ἀποτέλεσμα τὴν καθαρὰν σώρευσιν κεφαλαίου. Διὰ μέσου σειρᾶς διαδοχικῶν κύκλων βραχείας περιόδου πιστοποιεῖται ἡ κίνησις τῆς μακρᾶς περιόδου, ὁ ρυθμὸς τῆς ὁποίας ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ ἀθροίσματος τῶν πραγματοποιουμένων εἰς ἕκαστον κύκλον καθαρῶν αὐξήσεως κεφαλαίων. Οὕτω συντελεῖται ἐν τῇ θεωρίᾳ ὁ συνδυασμὸς τοῦ κύκλου πρὸς τὴν μακραίωνα τάσιν τῆς οἰκονομίας, ἐντασσομένου τοῦ κύκλου ὡς στοιχείου τῆς μακραίωνος τάσεως. Ὡς «δυναμικὸν» στοιχείον, ἐπιδρῶν ἐπὶ τοῦ ρυθμοῦ τῆς μακροχρονίου περιόδου θεωροῦνται αἱ προκαλούμεναι ὑπὸ τῶν κύκλων μεταβολαί. Ἐνίοτε εἰς τινα ὑποδείγματα (Harrod, Hicks) συνδυαστικὰ κύκλου καὶ μακροχρονίου τάσεως, ἡ κίνησις τῆς μακροχρονίου τάσεως θεωρεῖται προσδιοριστικὴ τοῦ κύκλου καὶ ὕχι τὸ ἀντίστροφον. Ὅπως δὴποτε, εἴτε εἰς τὴν μίαν εἴτε εἰς τὴν ἄλλην περίπτωσιν, αἱ δύο κινήσεις τῆς οἰκονομίας ἐκλαμβάνονται ἐπιμόνως ὡς κεχωρισμένα καὶ οὕτω δὲν ἐπιτυγχάνεται ἡ ἀναγωγή εἰς ἐνότητα τῶν αἰτίων τοῦ κύκλου καὶ τῆς μακροχρονίου τάσεως.

Αἱ τοιαῦται ἐν τούτοις θεωρίαι, εἰς τὰς ὁποίας δύνανται νὰ ὑπαχθῶν καὶ τὰ ὑποδείγματα Goodwin, Kaldor, Kalecki, Higgins, Mathews, Smithies, Demaria, Papi, δὲν εἶναι οὐσιαστικῶς θεωρίαι περὶ ἀναπτύξεως. Ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Abramovitz (Economics of Growth, Survey of con-

temporary economics, τόμ. 2, 1952) «αί θεωρίαί αὐταί εἶναι ὀρθότερον θεωρίαί τῶν προϋποθέσεων σταθερᾶς αὐξήσεως ὑπὸ συνθήκας πλήρους ἀπασχολήσεως. Δὲν γίθουν τὸ ζήτημα τῆς πιθανῆς πορείας ἐν τῷ χρόνῳ τοῦ σχηματισμοῦ κεφαλαίου». Μολονότι αἱ θεωρίαί αὐταί προάγουν τὴν προβολὴν τριῶν προσδιοριστικῶν παραγόντων τῆς ἀναπτύξεως, ἥτοι τῆς αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ, τῆς κεφαλαιακῆς συσσωρεύσεως καὶ τῆς τεχνικῆς προόδου, ἔχουν τὸ μειονέκτημα κυρίως εἰς τὴν σχηματικότητά του καὶ εἰς τὴν ὑπόθεσιν ἐργασίας, ἐφ' ἧς βασιζονται, ὅπερ περιορίζει καὶ τὴν ἐρευνητικὴν των ἀξίαν. Ἐν πρώτοις τὰ ὑποδείγματα ταῦτα βασιζονται ἐπὶ τῆς σταθερότητος ὠρισμένων συντελεστῶν καὶ ροπῶν, ἧτις εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν ὑφίσταται. Περαιτέρω αἱ ἀνωτέρω θεωρίαί διερευνοῦν ὠρισμένους μόνον τῶν παραγόντων ἀναπτύξεως καὶ μάλιστα κατὰ κανόνα, ἐξαιρέσει τοῦ ὑποδείματος Domar, περιέχουν προβλέψεις ἀφορώσας μόνον τὴν μακροχρόνιον τάσιν αὐξήσεως. Οἱ ἴδιοι οἱ συντάκται τῶν ὑποδειγμάτων εἶχον συνειδησιν τοῦ περιορισμένου χαρακτήρος αὐτῶν καί, ὡς ἀναφέρει ὁ ἴδιος ὁ Domar τοῦ ὅτι ταῦτα «περιέχουν ὠρισμένας μόνον ἀπόψεις τῆς θεωρίας περὶ ἀναπτύξεως» (Essays in the theory of economic growth, 1957).

Ἐπὶ πλέον ἡ θεωρία περὶ οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως δὲν εἶναι λογικὸν νὰ εἶναι μονομερῆς θεωρία, περιοριζομένη μόνον εἰς τὴν διερεύνησιν τοῦ παράγοντος «κεφάλαιον» ὡς αἰτίου τῆς ἀναπτύξεως. Ἐξ ἴσου σημασίαν ἔχει καὶ αὐτὴ αὐτὴ ἢ ἐν γένει διαδικασία τῆς ἀναπτύξεως ὡς παράγων σχηματισμοῦ κεφαλαίου. Ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Colin Clark (Growthmanship: A study in the mythology of investment 1961) «εἶναι ἀκριβέστερον νὰ ὑποστηριχθῆ καὶ νὰ ἀποδειχθῆ ὅτι τὸ κεφάλαιον δημιουργεῖται διαρκούσης τῆς διαδικασίας τῆς ἀναπτύξεως παρὰ ὅτι ἡ ἀνάπτυξις προέρχεται ἐκ τῶν ἐπενδύσεων παγίου κεφαλαίου». Τοῦτο σημαίνει ἐπομένως ὅτι, πέραν τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων, προσδιοριστικοὶ παράγοντες τῆς ἀναπτύξεως δὲν εἶναι μόνον ὑλικοί, ἀλλὰ καὶ ἀνθρώπινοι (τεχνικὴ ἰκανότης, πρωτοβουλία, ὄργανωσις, ἐκπαίδευσις). Τέλος, μία θεωρία περὶ ἀναπτύξεως θὰ ἔδει νὰ περιλαμβάνῃ εἰς τὴν ἐρευνάν της καὶ νὰ ἐκτιμᾷ τὰς συντελουμένας μεταβολὰς εἰς τὴν διάρθρωσιν τῆς οἰκονομίας, εἴτε ὡς αἷτια εἴτε ὡς ἀποτελέσματα τῆς διαδικασίας τῆς ἀναπτύξεως. Μόνον ἀφ' ἧς ἡ θεωρία ἀρχίζει νὰ συλλαμβάνῃ τὴν σημασίαν τῶν διαρθρωτικῶν καὶ θεσμικῶν μεταβολῶν, προσεγγίζονται αἱ προϋποθέσεις μιᾶς θεωρητικῆς συλλήψεως τῆς ἀναπτύξεως. Αἱ μέχρι τοῦδε ἐκτεθεῖσαι θεωρίαί συνέλαβον μεθοδολογικῶς τὴν δυναμικὴν, τὴν ἐπισωρευτικὴν διαδικασίαν, τοὺς κυριωτέρους παράγοντας τῆς ἀναπτύξεως, δὲν ἐπέτυχον ὅμως νὰ ὀλοκληρώσουν τὴν ἐπιστημονικὴν θεώρησιν καὶ νὰ ἀπομονώσουν πλήρως τὸ ἀντικείμενον καὶ μάλιστα ἐξ ἴσου διὰ τὴν περίπτωσιν τῆς ἀνεπτυγμένης καὶ τῆς ὑπαναπτύκτου οἰκονομίας.

4. Ἡ σύλληψις τῶν διαρθρωτικῶν μεταβολῶν

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν καλουμένην αὐξησιν ἢ μεγέθυνσιν τῆς οἰκονομίας (growth, croissance), ἧτις χαρακτηρίζεται ἀπλῶς ἀπὸ τὴν μεταβολὴν τοῦ καθαρῶ κατὰ κεφαλὴν εἰσοδήματος, καὶ τὴν μεταβολὴν τῆς παραγωγικῆς ἰκα-

νότητος, με έπουσιώδεις μεταβολάς εις την διάρθρωσιν τής οικονομίας, περιοριζομένης μάλιστα εις τας διαρθρώσεις ένδογενοῦς χαρακτήρος, ή ανάπτυξις (development) προϋποθέτει την παραλλήλως πρὸς την αύξησιν, μεταβολήν εις την διάρθρωσιν τής οικονομίας. Ἡ αύξισις είναι λειτουργική, ή ανάπτυξις είναι διαρθρωτική μεταβολή. Οὐσιαστικῶς ή διαδικασία τής ἀναπτύξεως, ὡς λέγει ὁ Βυέ (The role of capital in economic development) συνίσταται εις την μετάβασιν ἀπὸ μιᾶς διαρθρώσεως οικονομίας με χαμηλήν κατὰ κεφαλὴν παραγωγικότητα εις ἑτέραν με σχετικῶς ὑψηλοτέραν τοιαύτην.

Ὡς διαρθρώσεις ή κατασκευαί (structures) νοοῦνται σύνολον ἀναλογιῶν καί σχέσεων, αἱ ὁποῖαι ὑφίστανται μεταξύ τῶν μεταβλητῶν τοῦ οικονομικοῦ συστήματος εις δεδομένον χρόνον, ἱκανῶν νὰ παρασταθοῦν ἐν μέρει τουλάχιστον διὰ πινάκων εἰσροῶν - ἔκροῶν. Λέγομεν ἐν μέρει διότι, παρὰ την σημασίαν των αἱ διαρθρώσεις αὗται δὲν δύνανται πάντοτε νὰ μετρηθοῦν ποσοτικῶς, ὡς λ.χ. ή ἀνισότης τῶν κέντρων ἀποφάσεως, ή «ικανότης πρὸς ὀλοκλήρωσιν», ή ἀποτελεσματικότης τῶν σχεδίων των καί ή ἔκτασις τῶν περιόδων προβλέψεως. Οὐσιαστικῶς αἱ διαρθρώσεις ἀποτελοῦν σύστημα περιορισμῶν μεταξύ ειδικῶν κέντρων ἀποφάσεως. Εἰς πλείστα ὑποδείγματα, π.χ. τοῦ Harrod, τοῦ Domar κλπ., αἱ διαρθρώσεις αὗται ἐκλαμβάνονται ὡς ἀμετάβλητοι, ὡς είναι ή σχέσις μεταξύ ἀποταμιεύσεως (ἐγχωρίου καί εἰσαγομένης) καί εἰσοδήματος ή σχέσεως κεφαλαίου - προϊόντος ή μεταξύ συντελεστοῦ ἀποταμιεύσεως καί κεφαλαιακοῦ συντελεστοῦ. Διὰ τὸν λόγον ἄλλωστε τοῦτον, ὡς ἐλέχθη καί ἀνωτέρω, τὰ ἐν λόγω ὑποδείγματα είναι χρήσιμα διὰ τὸν προσδιορισμὸν ἐντὸς βραχείας περιόδου τῶν ὄρων ἀναπτύξεως ὑπὸ συνθήκας ἰσορροπίας, δὲν είναι κατάλληλα ὅμως διὰ μακροχρόνιον διερεύνησιν, οἷαν καί ἀπαιτεῖ ή διαδικασία τής ἀναπτύξεως, διότι δὲν συμπεριλαμβάνουν εις την ἔρευναν καί τὰς μεταβολάς τῶν συντελεστῶν τούτων. Ἡ διαδικασία τής ἀναπτύξεως ἰχνηλατεῖται ἀκριβῶς ἐν τῇ μεταβολῇ τῶν διαρθρώσεων, τῶν συντελεστῶν τούτων, ὡς λ.χ. ή μέση ροπή πρὸς εἰσαγωγήν (διαρθρωτικὸς συντελεστής), ή σχέσις κεφαλαίου - προϊόντος (τεχνολογικὸς συντελεστής), ή μέση ροπή πρὸς ἀποταμίευσιν (συντελεστής συμπεριφορᾶς). Ἡ μελέτη ἐπομένως τής ἀναπτύξεως «δὲν είναι δυνατὸν νὰ λάβη χώραν δι' ἐργαλείων προοριζομένων διὰ την μελέτην τής αύξήσεως ὑπὸ ἀμεταβλήτους διαρθρώσεις. Διὰ ταύτην είναι ἀναγκαία καί ή θεώρησις τῶν διαρθρώσεων τούτων ὡς μεταβλητῶν καί ή συνεξέτασις τῶν ἐντεῦθεν δημιουργουμένων ἀλληλεπιδράσεων.

Περαιτέρω ὅμως ἐπιβάλλεται νὰ λεχθῇ τὸ αὐτὸ καί προκειμένου περὶ μὴ ἐνδογενῶν, ἀλλ' ἐξωγενῶν, ἐξωοικονομικῶν διαρθρώσεων. Αὐτὸ τοῦτο τὸ κοινωνικὸν σύστημα, αἱ μεταξύ τάξεων σχέσεις, ή διάρθρωσις τῶν τάξεων, αἱ πληθυσμιακαὶ ἀναλογίαι, ή κατανομή τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ, οἱ θεσμοί, αἱ ἀντιλήψεις, ή ὀργανῶσις συµμεταβάλλονται μακροχρονίως με τὰς μεταβολάς τῶν ἐνδογενῶν διαρθρώσεων, ἰδίᾳ προκειμένου περὶ ὑπαναπτύκτων οἰκονομιῶν. Διὰ την θεωρίαν τής ἀναπτύξεως ἐπομένως ἀπαραίτητος τυγχάνει καί ή εξέτασις τῶν ἐξωοικονομικῶν τούτων διαρθρώσεων καί τῶν μεταβολῶν των.

Ἡ οἰκονομική θεωρία καταλήγει βραδέως εις τὸ νὰ ἀναγνωρίζη την ση-

μασίαν τοῦ προβλήματος τῶν διαρθρώσεων καὶ νὰ καθιστᾷ τὴν διερεύνησιν τοῦτου ὀργανικὸν στοιχείον τῆς ὅλης περι ἀναπτύξεως θεωρίας. Τοιοῦτος συνδυασμὸς ἐπιχειρεῖται νῦν ὑπὸ τοῦ Α. Lewis (The theory of economic growth, 1956), τοῦ W. Rostow (The process of economic growth, 1953), ὅστις μάλιστα εἰσήγαγεν ἕξ ἐξωοικονομικὰς ροπὰς, ἐκ τῆς ἀποτελεσματικότητος τῆς ἰσχύος τῶν ὁποίων ἐξαρτᾶται κατ' αὐτὸν ἐν ἐσχάτῃ ἀναλύσει ὁ ρυθμὸς τῆς ἀναπτύξεως.

5. Ἡ ὀλοκλήρωσις

Τοιαύτη ὑπῆρξε μέχρι σήμερον ἡ ἐξέλιξις τῆς οἰκονομικῆς σκέψεως. Τὰ μέχρι τοῦδε ἀξιόλογα μεθοδολογικὰ καὶ ἐννοιολογικὰ ἐπιτεύγματα ταύτης ἀπετέλεσαν οὐσιώδη πρόοδον πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς γενέσεως τοῦ νέου κλάδου τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης. Ἀπαιτεῖται ἐν τούτοις εἰσέτι ἡ ὀλοκλήρωσις τῶν ἐπὶ μέρους ἐπιτευγμάτων καὶ διαπιστώσεων καὶ ἡ συστηματοποίησις των εἰς μίαν θεωρίαν, δυναμένην νὰ συλλάβῃ τὴν οὐσίαν τῆς ἀναπτύξεως, τὴν διαδικασίαν καὶ τοὺς προσδιοριστικούς παράγοντας ταύτης ὡς αὐτόνομον μακροχρόνιον, δυναμικὸν καὶ ἐπισωρευτικὸν φαινόμενον μὲ γενικὸν κύρος καὶ ἐφαρμογὴν εἴτε πρόκειται περὶ ἀνεπτυγμένης εἴτε περὶ ὑπαναπτύκτου οἰκονομίας.

Ἡ ὀργανικὴ αὕτη σύνθεσις θὰ ἐπέτρεπε νὰ συλλάβωμεν τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν ὡς διαλεκτικὴν συσσωρεύσεως κεφαλαίου καὶ καινοτομιῶν συσχετιζομένην μὲ τὴν διαλεκτικὴν τῆς μακροχρονίου μεταβολῆς τῶν κοινωνικῶν διαρθρώσεων καὶ τῆς ἀλλοιώσεως τῆς φυσιογνωμίας τοῦ συστήματος.

Κατὰ πόσον ἡ ἐπίδιωξις αὕτη εἶναι δυνατὴ, ἐξετάζεται εἰς ἄλλο μέρος τῶν παραδόσεων τούτων. Ἐνταῦθα εἶναι σκόπιμον νὰ ὑπογραμμισθοῦν μόνον αἱ ἀνακύπτουσαι διὰ μίαν τοιαύτην θεωρίαν δυσχέριαι, αἱ προερχόμεναι ἐκ τῆς ἐπιταγῆς ὅπως συμπεριληφθοῦν εἰς τὸ παιγνίδιον τῶν δυνάμεων τῆς ἀναπτύξεως καὶ οἱ ἐξωοικονομικοὶ παράγοντες. Ὑφίσταται ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτὰς κοί ἡ ἀδυναμία τῆς ἀποκτῆσεως τῆς ἰκανότητος τῆς συνθέσεως τῶν δεδομένων καὶ τῶν ἰδεῶν ὄλων τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, ἡ ὑπερνίκησις τῆς ὁποίας θὰ ἐξησφάλιζε πληρότητα εἰς τὴν θεωρίαν τῆς ἀναπτύξεως, ἀλλὰ καὶ ὁ κίνδυνος τῆς ἀπωλείας τοῦ προσανατολισμοῦ καὶ τῆς περιπλανήσεως εἰς τὸ πεδίον τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν. Ἡ Johan Robinson (The accumulation of capital) γράφει σχετικῶς «ἡ οἰκονομικὴ ἀνάλυσις θὰ καταστῇ πλήρης δι' ἐνὸς εἴδους ἱστορικῆς καὶ συγκριτικῆς ἀνθρωπολογίας, ἣτις εὐρίσκεται ἀκόμη, ὡς ἐπιστημονικὴ σπουδὴ, εἰσπαιδικὴν ἡλικίαν».

Εἶναι τὸ σταυροδρόμι αὐτό, εἰς τὸ ὁποῖον φθάει ἤδη ἡ οἰκονομικὴ ἐπιστήμη, ἀποτέλεσμα ἐπηρεασμοῦ τῶν οἰκονομολόγων ἀπὸ τὴν μαρξιστικὴν ὀπτικὴν, ἣτις συνδυάζει τὴν ἱστορίαν, τὴν κοινωνιολογίαν καὶ τὴν καθαρὰν οἰκονομικὴν θεωρίαν ; Ἡ ἀπὸ τὴν ὀπτικὴν τοῦ Schumpeter, τὸ ἔργον τοῦ ὁποίου κυριαρχεῖται ἀπὸ τὴν πορείαν καὶ τὰ ἐπιτεύγματα τῆς οἰκονομικῆς ἐξελίξεως καὶ ὁ ὁποῖος παρετήρησεν ἤδη ὅτι «ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις δὲν εἶναι αὐτόνομον φαινόμενον, δὲν εἶναι δηλαδὴ φαινόμενον νὰ ἀναλυθῇ κατὰ τρόπον ἰκανοποιητικὸν μόνον δι' οἰκονομικῶν μέσων»;

Είναι ή μεγαλεπίβολος αύτη επίδιωξις, διὰ τήν όποίαν ό Domar (Essays κλπ.) έγραφεν ότι πρόκειται «περί έργου διὰ τούς σοφούς», ρεαλιστική, ή μήπως είχεν περισσότερο δίκαιον ό Keynes, όταν έτόνιζεν ότι «θα ήτο θαυμάσιον, εάν οί οίκονομολόγοι κατώρθωναν να περιορισθοῦν εις τόν ρόλον των ώς ανθρώπων μετριοπαθών και άρμοδίων, καθ' όν τρόπον και οί όδοντίατροι»;